

ASQAD MUXTOR

38
4-93

GHINOR

35
M-93

ABADIY BARHAYOT ASARLAR

ASQAD MUXTOR

CHINOR

(roman)

1640.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TALIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
4-FILIALI

“Ilm-ziyo-zakovat”
Toshkent – 2020

UDK: 38.040.482.(051)
KBB: 84(50)6
M-93

Asqad Muxtor. Chinor / roman / «Abadiy barhayot asarlar» turkumi.
T.: "Ilm-ziyo-zakovat", 2020. – 432 b.

Nashrga tayyorlovchi: MATYOQUBOV Ergashboy.

Romanning boshida butun yurtga targab ketgan uzoq-yuqin qarindoshlaridan xabar olgani otlangan Ochil boboga qo'shilishib muallif olis safarga chiqadi. Mana shu o'ta qiziqarli va ibratli safar asnosida bobo peshanalardagi ajinlar singari bir-biriga ulanib ketgan insoniy taqdirlar haqidagi goh shirin, goh achchiq hikoyalarga oshmo tutinasiz.

Bu taqdirlar bir-birlari bilan Ochil bobo orqali bog'lanib, yagona shajarani – azim Chinorni vujudga keltiradi.

Bu romandan o'tin olgan hikoya va qissalar, ko'p asarlarda bo'lgani singari, albatta, yaxshilik bilan, ezgulikning yovuzlik ustidan qozonadigan g'alabasi bilan tugayvermaydi. Asarda o'nlab insonlar taqdiri borki, shafqatsiz va chigal hayot bo'roni ulami xuddi cho'ldagi bir uyum xashak singari sarson-sargardon qiliadi.

Adib qahramonlar taqdiriga behnada aralashish, ularni "to'g'ri yo'lga solib yuborish"dan o'zini tiyadi. Oritqicha hayajon Asqad Muxtor uslubiga mutlaqo yot ekani "Chinor" romanida yaqqol o'zini ko'rsatgandi. Bu jihardan, yozuvchi yoshligidan o'qib-o'rganagan tamoyillarini milliy adabiyotimiz maydonida ham dadil qo'llashdan cho'chimaganiga guvoh bo'lamiz.

ISBN: 978-9943-6034-3-1

UDK: 38.040.482.(051)
KBB: 84(50)6

© Asqad Muxtor.
© "Ilm-ziyo-zakovat", 2020-yil.

Tog' bag'ridagi huy o'sha bulut bulut emas, chinor. Darvoqe, tog'ning o'zi ham, qishloq ham uning nomi bilan: «Chinortog'», «Chinorqishloq», – deb ataladi. Bizning Ochil buva shu yerda tug'ilgan. Men gapni to'g'ri shu kishidan boshlamochi edim-u, lekin bu joylarda chinorsiz hech narsani tushuntirib bo'lmaydi. Hatto guzar, undagi katta, gavjum choyxona haqida gap ketganda ham, «Chinorda chagchaqlashib keldik», «Chinorga borib bir osh qiliylik», – deyishadi. Butun qishloq shu chinorning soyasiga joylashgan.

Ochil buva bugun chinor bilan xayrlashmoqda. Butunlay emas, albatta. Vaqtincha. U safar oldidan, har gal shunday qiliadi, tirik odam bilan xayrlashganday uzoq tikilib, pichirlashib xayrlashadi.

Hali oppoq tong. Nur uyg'otgan qushcha tovushining ilk kumush halqachalari osmonga o'rlab ketdi. Nim shabadada yashil bulutning har joy-har joyi sovunday ko'pirib, azim chinorning sirli bag'ridan chiqib kelgan sokin va qudratli shovullash olamni tutdi. Quloq solmaganga bu tovush eshitilmaydi ham, lekin Ochil buva uchun hozir tong ham go'yo mana shu shovullashdangina iborat edi. U guzardagi katta oq tosh supada tikka turtibdi. Ana shu tog' qishlog'ida bunday qoyatosh serob, ular yo'lkalarda zinapoya, ariqlarda ko'prikl, chashmalarda bosma, choyxonalarda supa vazifasini o'taydi. Chinor ham ana shunday qoyatoshdan o'sib chiqqan-u, lekin uning tomiri tosh ostidagi

ona tuproq bag'rida «Chinortog»ning ildizlari bilan tutashib ketgan, deyishadi.

Hali oppoq tong. Guzarida ham, qishloq ko'chalarida ham bir kimsa yo'q. Faqat Ochil buva bilan chinor yuzma-yuz turishibdi.

Ochil buvaga u doim tirikday, qadrdon subbardoshday tuyuladi. Dono subbardosh. Yoshi allaqachon mingdan oshib ketgan. Ming yili! Uning navihol payini ko'z oldiga keltirib bo'lmaydi. U vaqlar yil sanog'i faqat uchta raqam bilan ifodlangan bo'lsa kerak. Ming yili Har bahorda yangi libos, yangi hayot. Uning o'n to'qqiz quloqli g'o'dir tanasi o'zining minglab qatlamlari bilan go'yo hayotning manguligini tasdiqlab turadi. Son-sanog'siz panja barglari ham betinim qimirlab, nurli havodan rizqini terib olayotganday, yuksaklikka intilgani-intilgan. Ochil buva uni doim yosh ko'radi. Mana hozir ham oppoq tongda, navqiron gurkirab, butun vujudidan sarin yoshlik barq urib turibdi. Tarvagaylab o'sgan siliq, yashil butoqlardan ko'z o'tmab tepaga chiqqan sari tanasi suday oqarib boradi. Guzar ustiga og'ib turgan yetinchi butog'i hali juda yosh, borgan bo'lsa besh yuz-olti yuz yashardir, uning tanasi qiz siynasiday oppoq, sof. U Ochil buvaning yigitlik chog'ida ham xuddi shunday edi, o'shanda ham uning ko'ngliga shu qiyos kelgan.

Ha, chinorga tikilib Ochil buva butun umrini eslaydi. Unga qarab tursa ko'z oldida dengizday bir cheksizlik, yamyashil cheksizlik ko'rinadi. Umri cheksizday tuyuladi. Go'yo o'zi ham ming yillardan beri yashayotgandek-u, yana ming yillar umr ko'radigandek. Shunda u chor atrofga, butun tabiatga xuddi xo'jayinday nazar tashlaydi, tog'lar orqasidagi qora bulutlar, uzoqda yil-yilt etgan chaqmoqlar bilan senlab gaplashadi:

—Qo'y endi, tongni qiyama, tong otib olsin!

Uzoq tikiladi buva chinorga. Uzoq subhat qiladi, xayrlashadi. Oxiri ko'ksida soqoli sal titrab, tovushsiz, ko'z yoshsiz yig'lab yuboradi. Yo'q, u qattiq g'ussa chekayotgani yo'q. Chamasi, yig'lagan ham uning o'zi emas, go'yo boshqa birov...

RIVOYAT

Bu chinorni Ochil buvaning uzoq ajdodlaridan biri vabo yili o'tqazgan deyishadi, o'shandan beri bu yerlarga bironta ofat yo'lamagan ekan. Shuning uchun chinorning ziyoratiga atroftevarakdan har yili tumonat odam kelib ketadi. Shunday bo'lsa ham, uning g'o'dir po'stlog'idan — pichog' yarasi u yozda tursin — bironta timoq izi ham yo'q. Chunki chinorning tanasiga tig'tegsa gon tirqirarnish...

Bir yili, u vaqlarda Ochil buva yetmishlardan endi oshgan payt ekan, qishloqning qariyalari chinorning yoshini hisoblab, uning mingga kiradigan faslini taxminlab, e'lon qilishibdi. E'tiqodga ko'ra, chinor mingga kirgan soati o'zidan o'zi lovullab yonib ketishi kerak ekan.

O'shandan keyin «Chinorqishloq»da ham, uning atroflarida ham necha haftagacha tahluka hukm suradi. Chinorning atrofi, guzar, hatto qishloq ham huvillab qoladi. Xalq qirga, dalaga ko'chib chiqqan, tog' etagidagi yashil bulutdan kecha-yu kunduz ko'z uzmaydi. Qariyalar toat-ibodardan bosh ko'tarmaydi, hamma karomati yong'inni vahima bilan kutadi.

Bu vahimali kutishdan toliqqan aholi oqsogollardan aniq kummi belgilashni talab qiladi. Chollar uzoq kengashib, chinorning o't olish paytini aniq aytishadi.

Yozga safar oyi¹ ikkinchi jumasinig yarim kechasi yuz berishi kerak edi.

Bu bashoratga faqat Ochil buva ishonmaydi. Chunki bolaligida bobosidan eshitgan hikoyalari hamon yodida edi. Chingizxon² zamonida chor atrof tutun ichida qolib, dalalar, qishloqlar, bog'lar lovullab yonganida ham, shu chinorning ulkan yashil borki xuddi hozirgiday gurkirab: «Hayot mangudir, hayot tugamaydi!» — degandek, asta shovullab turavergan ekan.

Yo'q, Ochil buva chinorning yonib ketishiga ishonmaydi. Yo ishonmay, yo lovullab o't oladigan bo'lsa, qadrdoni bilan

¹ Safar oyi — qamariy yil hisobida, ya'ni Oy taqvimida, shuningdek, musulmonlarning hijriy-qamariy yil hisobida 2-oynig arabcha nomi; 29 kunga teng.

² Chingizxon (asl ismi Temujin, Temuchin) (taxminan 1155-1227) — Mo'g'ullar davlati asoschisi.

birga yonib ketish niyatida, o'sha kechasi o'zi yolg'iz chinor qoshiga ketadi.

Qishloq aholisi uni shovqin-suron, yig'i-sig'i, qar'g'ish, duo, mehr-shafqat, la'nat, hayrat va tahsinlar bilan kuzatib qoladi. Ochil buva «Chinorso'qmoq»dan asta yuritib, tun qorong'ili-giga singib yo'qoladi.

Safar oyining ikkinchi juma kechasi bu atrofta yosh-uqari tun bo'yi bedor, «Chinortog'» etagida haybat bilan qorayib turgan chinorga uzogdan tikilib tong o'ttiradi.

Chinor yonmaydi.

Ochil buvaning o'zi bu kecha haqida biron vaqt birona odamga batafsil hikoya qilganini hech kim bilmaydi-yu, lekin xalq orasida u haqda ertasiyovq duv-duv gap tarqaladi. U kechasi bilan guzardagi o'sha tosh supada tik turib, chinorga tikilib chiqqan emish. Bir soat, ikki soat, o'n soat tikilibdi, go'yo qisman kutganday, ko'zlaridan yosh tirqirab chiqquncha tikilibdi.

Chinor yonmadi.

Chinor yonmadi-yu, lekin bir dam tilga kirib, xuddi inson singari gapirgan emish.

— Men yonib ketsam, zamon oxir bo'ladi! — deganmish chinor.

O'shandan buyon odamlar unga tikilishadi. Lekin chinor oxir zamoni emas, mangulikni eslatadi odamlarga. Yuzdan oshgan chollar ziyoratga kelganda: «Yoshligimda uni qariya de-yishardi, endi o'zim qariyaman, u bo'lsa o'sha-o'sha», — de-yishadi. Hozir uning yoshini hech kim bilmaydi. Uning yoshini sanash gunoh ham hisoblanadi.

Bu voqea atrofidagi gaplardan yana biri shuki, chinorning gapirganini eshitgan odamning umri bog'y bo'larnish.

Bu gapning qanchasi rivoyat, qanchasi haqiqat — bilmay-man, lekin Ochil buva hamon hayot, bu yil qovun pishig'ida to'qson to'rta kiradi, hali chinorday baquvvat. Unga qarab tursangiz, chinorning gapirganiga ham ishongingiz keladi. Chinor bilan yolg'iz ro'baro' qolib, astoydil ixlos bilan quloq solsangiz, siz ham uning asriy xayollarini eshitganday bo'lasiz. U zamonlar haqida, hayotning kuchi, zavolsizligi haqida gapiradi. O'yga tolsangiz, uning sokin shovullashida inson tovushini ilg'aganday bo'lasiz. «Nahotki, nahotki mening ham umrim...».

— deb pichirlaganingizni bilmay qolasiz. O'z tovushingizni eshitib hushyor tortasiz-u jilmayib qo'yasiz. Chinor hamon shovullaydi.

Yo'q, chinorning gapirganiga birdan bir guvoh hozircha Ochil buva. Buning rivoyatligini ham hamma biladi, haqiqatligiga ham hech kim shak keltirmaydi. Yuqorida aytganimdek chinor haqida gapirmay turib, Ochil buvaning ta'rifi-ga kirishish ham qiyin. Chunki bu gaplarni bilmagan odam ham, Ochil buvani ko'rsa, albatta bir azim kuch esiga tushib: «Chinorday odam ekan!» — deb, bir karra hayrat barmog'ini tishlamog'i bor.

...Ochil buva o'rancha o'g'li brigadir¹ Tolibjon bilan birga hovli to'ridagi alohida xonada istiqomat qilardi. Irg'ay tayog'ini to'qillatib guzardan qaytib kelsa, hovlida mashina tayyor turgan ekan. Tolibjon ham uvali-juvali, xotin, bola-chaqasi bilan chiqib boboni kuzatgani otlangan edi. Bobo shofyor² bolaning salomiga alik oldi-da, ayvonga chaqon chiqib, qoziqdagi safar chakmonini bilagiga soldi. Keyin kelining, nevalarining peshanalaridan bir-bir o'pdi.

— Azimjon, kun tig'iga qolmay yo'lga chiqib olaylik! — dedi Ochil buva mashina tomon yuritib. Ichkaridan hali ohori to'kilmagan yangi begasam to'n kiygan, jussasi kichik, mulla-vachchaga o'xshash rangi sinig'ina bir yig'it ikkita tugun ko'tarib chiqdi. Azimjon shu edi. Ochil buvaga qaraganda u boshqa bir olam: g'archili yaltiroq etik, ipak ko'ylak... Hammasi bejirim, hammasi nafis, taxi buzilmagan. Ayniqsa, begasam bilan chust do'ppi ni endi kiyganga o'xshaydi, xuddi omonaday ehtiyot qilardi. Ochil buva uning oldida tog'dek. Chang qo'nsa, bilinmaydigan qum rang ko'n etikning brezent³ qo'ni baquvvat bo'ldirida yumshoqgina yig'ilib turibdi. Uzun oq yaktak ustidan pastgina, bo'shgina bog'lagan qiyiqdar belning qadimiy navqiron kuchini ardoqlayotgandek. Boboning keksaligi faqat katak-katak charamdek pishiq ko'ksini to'ldirib turgan qorday oq to'rva

¹ Brigada (fransuzcha: brigade — otryad, odamlar guruh, qo'shini) — mehnatning muayyan bir turini birgalikda bajarish uchun tuzilgan va ish natijasi uchun umumiy javobgar bo'lgan jamoa, mehnatchilar guruh.

² Haydovchi.

³ Brezent (gollandcha: presenning yoki lothucha: presengete — o'ramog) — zig'ir tolasidan yoki zig'ir tolasini paxta ipidan to'qiladigan, suv o'tkazmaydigan qalin, qo'pol mat.

sogolidangina bilinar edi. Ochil buva o'kir qora ko'zli, serqosh, chiroyli yigit bo'lgan. Uning yigitlik ko'rki hozir ham mo'ylovining bir uchi bihangina jilmayishidami, sal cho'kkan ko'zlarining yiltirashidami, qirg'iz qalpoqni qiyaroq, qo'ndirishidami – nimasidadir saqlanib qolgan.

Ular tugunlarni joylab, ochiq mashinaning ikki yon kursisiga chiqib o'tirishdi.

– Akamni so'rab qo'ying, buval – deb qichqirib qoldi Tolibjon chug'ur-chug'ur bolalarini qo'titg'iga olib.

Biz-chi, azizlarim, biz qayerga o'tiramiz? Biz ham bori-shimiz kerak-ku, Ochil buvadan gap ochgan ekamiz, u bilan yo'lga chiqishimiz zarur. Bu uning umr yo'li desak, katta ketgan bo'larniz, yo'q, bu uning har yilgi oddiy safari. Lekin bu safarda ham u mana shu ona-yerga, haligi azim chinorday tomir yoygan katta oilasining bir qismini aylanib, jigarbandlarining holidan xabar olib, otalik burchini o'tab qaytadi. Ne-ne odamlar, voqealar, taqdirar...

Qiziqmi? Qiziq, deganlar yuraversin.

Ketdik.

Siz bilan bizga joy ham zarur emas. Chetidan kuzatib ketaveramiz.

Mashina hademay asfaltga chiqib oldi. Hali quyosh ufqda, yo'llar shabnandan qorayib, uzoqlarga cho'rlab turtbdi. Dovonlar, qirlar oshib o'qday uchartkan, Ochil buva uzoq tog' etagida g'uj bo'lib turgan chinor qorasidan ko'z olmas edi. Azimjon esa ufqgacha qizarib yotgan kakra' gulining tunge uyqudan bosh ko'tarishini birinchi ko'rishi. Bu cheksizgilarning lovuillasidan ko'zi tolgandagina, bobosiga qarab gap qotadi.

– Qaysi yo'ldan yuramiz, bobo?

Uzoqda olinlangan bug'doyzorlar, paxta dalalarini sharta kesib ufqqa sanchilgan yo'llar yaltirar, yaylovlarda ilon izi so'qmoqlar chuvalashib yotar edi.

– Bu yo'llarning qaysi biridan yursang ham, bironta jigarbandingga duch kelasan, bolam, – dedi Ochil buva olis-olislarini ko'zi bilan birato'la ilg'amochiday uzoqlarga qarab. Xo'rsindimi, dala havosidan o'pkasini to'latib nafas oldimi, so-

¹ Kakra – ko'pincha dala ekinlari orasida o'sadigan ko'p yillik taxir, talxa o'simlik.

qol enlagan ko'ksi qalqib ketdi. Ochil buva bolalari-yu nevaralaridan bir yuz o'ttiz yettiasini biladi. Undan narisining – evara-chevaralarining hisobiga yetolgan emas. Bu oila butun o'lka bo'ylab yoyilgan. Mana bu qadrdon ona tuproqning har qarichiga ildiz otgan bu avlod. Bir yeriga bir nayza sanchsang, shularning tomiriga tegadi. Kattakon bir el. Lekin bobo uchun esa oddiy oila. «Bolalarim», – deydi.

Azimjon qirqlarga borib qolgan bo'lsa ham, Ochil buva unga «bolam» deganida yarashib turadi.

– Hozir Orif tog'amnikiga boramizmi?

– Orif tog'amnikiga boramiz, bolam.

– Orif tag'am kattamlar, mening oyimmi, bobo?

– Sening onang katta edi, bolam.

Bir haftadan beri savolga tutayotgan Azimjonga u qarindoshlarining ko'plari haqida gapirib berdi. Orifjon tog'asi haqida ham hikoya qildi. Lekin hammasini gapirib tugatib bo'ladimi? Qaysi birini aytin? Bularning hammasini gapirib berishdan, bitta-bitta borib ko'rish oson. Buning ustiga, bobosining hikoyalari Azimjon uchta tushunqiramayapti ham, shekilli. Urug'i-ni zamon shamoli uchirib, begona yurtda unib chiqqan bu zaif nihol boboning dengiz dovuliday shiddatli va go'zal hikoyalari ko'tarilmadi, chog'i, oxiri ishonmay qo'ygani bilinib qoldi. Shuning uchun Ochil buva uni o'zi bilan safarga olib chiqishga qaror qildi.

Azimjon begona yurtda tug'ilib katta bo'lgan. Ota yurtida qavm-qarindosh-u avlod-ajdodimiz tamom qitilib ketgan, degan fikrda ekan. Daf'atan butun bir el, yuzlab jigarbandi, bu tuproq, bu manzara, bu tarix, bu afsonalar-u bu voqealar – barchasi o'zimiki ekanini hali aqligga sig'dirolganicha yo'q.

Azimjon o'zi badavlat korchalon¹. Yigit yoshidan buyon qorako'l bo'yicha noyob mutaxassis. Tug'ilgan yurtidagi katta qorako'l firmasida salmoqdorgina ota meros ulushi bor ekan. Esini tanibdiki, bobolar yurtiga bir ziyorat qilishni orzu qilardi, mana, Leningrad aukstioni bahona bo'lib kelib qoldi. Avval xalqaro aukstionda mashhur bir firmaning eksperti² to'satdan

¹ Korchalon (for'scho) – tadbiqkor.

² Ekspert – sud-tergov organlari. Tibbiy yoki ilmiy muassasalar tomonidan ekspertiza o'tkazishga chaqirilgan shaxs, muayyan soha mutaxassisi.

yo'qolib qolib, anchagina to'polon bo'ldi. Keyin, Azimjon bobo-sini topgandan so'ng, qayerdaligini va bu o'lkada bir fursat qolajagini bildirib, g'avg'oni tinchidi. Mana, bir haftadiki, u buvasi bilan birga. Ota-bobo rasminiga havas qilib, g'archi etik, shoyi qiyiq, begasam to'n, chust do'ppi olib kiydi. Bularni olib ham ketmoqchi. U yerda yevropacha kiyinadigan boyvachcha ulfatlari ko'rib hayratda qolishlari turgan gap...

Azimjon o'zicha jilmayib qo'ydi. Oh-ho, ularni hayratda qoldiradigan anvoyi gaplar ko'p hali. Bobo-chi? Chinor-chi?

– Bobo, chinorning gapirganini eshitganingiz rostmi?

Bu vaqt ular Qoraqarg'a degan dovondan oshib, ko'z ilg'amas keng, tekis yaylovga chiqdilar. Nayzaga kelgan oftoob mashinaning oldingi oynasida charaqlab, ko'zni oladi, ro'para-dan esgan issiq shabada yuzlarni yalaydi. Bu – ulug' sahroning etagi edi, ufqlar sarg'ish, garmisel¹ ham o'shaniki. Yaylovda podalar yoyilgan. Yo'l chetida chorburchak qilib qirqligan, su-padek-supadek marmarlar yumalab yotibdi. Kon yaqin, samosvallar² buzilib, yukini tashlab ketgan, shekilli.

Issiqdanni, kamxo'raklikdanni – podalar juda sust jilar, mollar o'tlashdan ham ko'ra bir-birlariga biqinish, suyanish payidan edilar. Ochil buva qoshini chimingancha o'y surdi-da, mashinani to'xtatib, xarsang soyasida bir-birlarining pinjiga biqinib suyanib turgan ikki qo'yning oldiga bordi. Cho'p bilan junlarini ag'darib, tikilab ko'rdi. Qichqirib cho'pomi chaqirdi. Natiroqdagi o'tovdan ovoz kelmagach, shofyorga imo qildi, shofyor ustma-ust bosib uzog signal berdi. O'tovdan bola ko'ta-rib chiqqan cho'pon u yoq-bu yoqqa shoshib alangladi-da, ma-shinani ko'rgach, yo'l tomon yurdi. Bu juvozkunda singari g'o'labir, norg'ul yigit edi.

– Qo'yga oqsil tushibdi-ku, bola, nima qilib o'tiribsan? – dedi Ochil buva.

Cho'pon dovdirab, tutilib qoldi, ogarinqirab ketdi. Nima deysini bilmay, qo'lidagi chaqaloqni ko'rsatdi.

– Buning oldidan ketolmay qoldim, ota, tobi yo'q.

Ochil buva bolaning qovog'ini, og'zini ochitirib boqdi.

¹ Garmisel (*forseha*: issiq mamlakatlir, o'lkalar) – yozda bo'ladigan issiq yuqimsiz zararli shamol.

² Samosval – yuklarni o'zi ag'daradigan kuzovli yuk mashinasi yoki vagon.

– Buni kelinga olib kirib ber, kabob qilib, ikki qoshiq selidan ichirsim. O'zing mashinaga chiq.

Cho'pon bolani olib kirib, xotiniga berdi-da, yugurib kelib mashinaga chiqdi.

Ochil buva keta-ketguncha unga tayimlab bordi: darrov karantin¹ e'ton qilish, yo'llarga dorilangan qipiq solib, postlar² qo'yish, ko'plab veterinar³ olib kelib, saratonga qoldirmay ofatni bartaraf qilish... Girdig'un⁴ yigiting ko'zlari borgan sari katta ochilar edi. U ahvolning jidiyilgini endi tushundi, shekilli, qo'ton oldida mashinadan tusharkan:

– Xo'p bo'ladi, Ochil buva, xo'p bo'ladi, Ochil buva, – deb tinmay takrorlardi.

– Qimizing bormi?

Yigit yugurib borib qo'ton orgasidagi o'tovlarning biri-dan meshda qimiz olib keldi. Ochil buva, Azimjon, shofyor navbatlashib ikki kosadan shimirdilar. Bobo yo'l chetidagi oq quvray⁵ gulini uzib chakkasiga qisirdi-da, joyiga chiqib o'tirdi.

– Hoy bola, qaysi joy bu? – deb so'radi u mashina jilgach.

Mesh qo'ltiqlagan cho'pon sovxozining⁶ nomini atab qiehqir-gancha to'zon ichida qoldi. Ular posyolka⁷ yonidan burilib, uzoqda sarobday ko'ringan yassi tog'lar sari yo'l oldilar.

Tabiat sokin, ufq jimirlaydi, tikkada tinmay chuldiragan to'lg'ay tovushi jaziramani sal kesganday bo'ladi.

– Cho'pon ham bo'lganmisiz, bobo? – yana ingichka ovozi eshitildi Azimjonning.

– Ha, chorva ham boqqanmiz, paxta ham ekkamiz, qilich ham chogqanmiz, bolam.

– Chinorning gapirganini...

– Ha, el og'zidan eshitgan bo'lsang, unisi ham rost bo'lsa bordir... Mana, yerning ham nafasini, yurak urishini eshit-sa bo'ladi.

¹ Karantin – kasallik tarqalmasligi uchun vaqtincha ajratib izolyatsiyalab qo'yish.

² Post – muayyan hududni qo'riqlash, kuzatish uchun qo'yilgan yoki yordam ko'rsatish uchun uyushgan kishilar guruh.

³ Hayvonlar shifokori.

⁴ Girdig'un – kalitbagay, miqt, baqaloq.

⁵ Oqquvray – cho'l-dashlarda o'sadigan, mayda tikani bir yillik yovvoyi o't.

⁶ Sovxoz – Sobiq Ittifoq davrida qishloq xo'jaligida tashkil etilgan yirik davlat xo'jaligi.

⁷ Posyolka – 1) odatda shahar yoki katta qishloqdan uncha uzoq bo'lmagan kichik qishloq; 2) shahar ko'rinishidagi katta qishloq.

– Eshitilmaydi-ku?

– Go'dakmiz-da, go'dakmiz. Go'dak ona siynasiga yopishib emishni biladi, uning nafas olishi-yu, yurak urishi bilan ishi yo'q...

– Siz ham go'dakmisiz, bobo? – kulib so'radi Azimjon.

– Ha, men ham go'dakman. Mana bu yaylovlarda yalang oyoq shabnam to'kib yurgim keladi. Maysalarda chagaloqday yunalagim keladi. Qurbim kelsa, yer yuzidagi jamiki yo'llarni yayov kezib chiqardim. Kapalakning qanofiga yoki biron oddiy bargga uzoq tikilib qaragannisan? Guini hididan tanysammi? Uzunning xillarini sanagannisan? Hammasini ko'rib to'yish, hammasi bilan xayrlashish kerak.

Bobo jim qoldi, Azimjon bilan shofyor bola ham ancha-gacha indamay yurdilar. Bobo davom etdi:

– Agar men yozuvchi bo'lsam, butun umrinni bittagina kitob yozishga sarflardim.

(Mana bunisi endi, azizlarim, menga tegishli. Butun umri bitta kitobga sarflash? Bu qanaga kitob ekan?)

– U qanday kitob, bobo?

– Xayrlashuv kitobi. Tabiat bilan, uning husni, ko'rki, ulug'vorligi bilan, barglar, gullar, to'rg'aylar, chashmalar, yulduzlar, sahrolar, jamiki go'zalliklar bilan to'yib, xo'rsinib, yig'lab xayrlashuv kitobi. Shunday kitob yo'q, bolam. Shunday kitobni yozgan odam bearmon ketadi...

Ochil buvaning gapi menga ham ta'sir qildi, azizlarim. Lekin men, avvalo, «Ko'rishuv», «Tanishuv» kitoblarini yozardim. Chunki san'atkor tabiatning mo'jizalari bilan ko'rishmay, tanishmay o'tib ketayotgan odamlar ham ko'p.

Azimjon oddiy jazirama cho'llarni, ko'z qamashitiradigan osmon gumbazini endi ko'rayotganday, es-hushi tevarak-atrofta, yo'l bo'yida lip-lip o'tayotgan takasogol qo'ng'iroqlarini ushlab ko'rgisi kelar, yovshan¹ taglaridan uchgan bulduruqlarni² ko'zi bilan uzoqlarga qadar kuzatib qolar edi.

Ular yana uch soat yo'l yurdilar, yo'l yursalar ham mo'l yurdilar. Bu cheksiz kengliklarda cho'ponlar tashlab ketgan eski

¹ Yovshan – murakkabgullilarga mansub, yem-xashak bo'ladigan ko'p yillik o'simlik.

² Buldurug – kaplarsimonlar oilasining bulduruqlar turkumiga mansub bo'lgan cho'l qushi; qorabovur.

hujralarning guvala devorlaridan o'zga hayot asari ko'rinnas edi. Uch soatdan beri biron kimsa duch kelgani yo'q.

Kechga yaqin ular yaylov tugab sahra boshlanadigan yerga yetib keldilar, sarg'ish barxanlar¹, chiroyli gullagan saksovl butalari ko'rindi. Botayotgan quyosh nurida uzodan bir nima oltinday charaqladi. Bu haykal edi. Bronzadan byust. U asfalt yo'l tugab, dasht-biyobonga son-sanoqsiz karvon yo'llari, cho'pon so'gmoqlari kirib ketadigan joyda, kichkinagina, changoq gulzor o'rtasida, yo'nilgan xarsang ustida turibdi.

Cho'qqi soqolli, keksa odam. Kechki ofobda nurlanib turgan yuzining chuqur ajinlari bu biyobonlarning qadimiy fojialaridan, uzoq zahmatkash umr va ajoyib g'olibona taqdiridan darak berardi. Keksas cho'pon bu sahrolarni tiz cho'ktirgan bahodirday qisq ko'zlarini ufqlarga tikib turardi.

Azimjon bahaybat xarsang atrofini aylantib, haykalga uzoq tikildi. Oltin Yulduzga barmog'larini tekkitib ko'rdi. Haykal qarshisigacha ataylab kelgan tikka asfalt yo'lga, kimsasiz bo'shliqlarga, dengiz ufqiday uzoq, shafaqdan tovlanagan ufqga tikildi. Keyin keksa cho'ponning oltin chehrasiga yana razm soldi.

– Jabay?! Buva, Jabay emasmi?

U qahramonning portretini Leningrad auksionida ko'rgan edi.

– Ha, otang rahmatlikning halokatli xatosini tuzatgan Jabay shu, – dedi Ochil buva toshga o'tirib. U Jabayga tikildi, lekin ko'z o'ngiga boshqa qiyofalar, tahlikali zamonlar keldi.

Salqin tushdi, so'lg'in gulzorga jon kirdi, chigirtkalar chirtillay boshladi. Bunday oqshom o'y o'yilatadi.

HIKOVAT

Tush payti. Shabada o'tovning keragalarni² asta g'irchilatadi, saraton yaylovining boshni aylantiradigan epkini olib keladi. Atrof tinch, cho'ponlar quyosh tig'idan qochib, mizg'igani kirib ketishgan. Bozorqul bunday paytlarda bosh egib xo-

¹ Barxanlar – sahra va cho'llarda shamol ta'siri (kuchli) bilan paydo bo'ladigan ko'chma qumtepalar.

² Keraga – o'tov va qora uyning chetatsimon devor qismi.

mush o'tirardi, bugun esa serg'ayrat, jonsarak. Shabada keltirgan quvroq pichan hididan, allaqanday yovvoyi gullar hididan boshi aylanib, to'lg'anib turibdi. Bugun Onabibi shu yerda.

Ana u o'tov soyasida ivirib yuribdi, goho qadam tovushi, goho kuvi¹ pishgani eshitiyadi. Bozorqul eshikka kelib tashqariga quloq soldi, Onabibi ko'z oldiga keltirdi: u anordek tiqmachoq, durkungi, otash...

Eshik pardasiga yaqinlashishini poylab turib, bilagidan mahkam ushladi, ichkariga tortdi. Onabibning tarang ko'kraklari qizil bo'z ko'yalak ichida dirkillab ketdi, undan pishloq hidi keldi.

– Voy, u nimasi... Kuppakunduzi... – dedi u Bozorqulning serjun ko'kragiga parjasini tirab.

Bozorqul pardani qiya ochib, u yoq-bu yoqqa qaradi.

– O'g'riday alanglaysiz-a... – piq etib kulib yubordi Onabibi.

– Onabibi...

– O'g'rillikka o'trganan bo'lmang tag'in yaylovda yurib... – erkalanib, bo'shshib shivirladi Onabibi.

Yigit uni bag'riga tortdi. «Nega yalang oyoq yuribsan?» – deb qulog'iga pichirladi.

Onabibi javob bermadi. Cho'ponning murti qattiq botgan edi tomog'iga...

Onabibi Bozorqulni sevib tekkani. Eri har zamonda «Chinorqishloq»ga tushib turadi-yu, lekin Onabibi yugurib yaylovga kelgani kelgan. Podachining halim go'jasidan semirib, ikki yuzi lo'ppi, las² kamzul ustidan zebigardon, qo'ltiqumot taqib yurardi, bekorchilikda o'sma tortib, xol qo'ndirardi. Bu yerda biroz noqulay, albatta, nuqul yosh-yalangning ko'z o'ngida, bir dam yolg'iz qolishlari ham mahol. Ammo shunday bo'lsa ham, shu yer yaxshi. Onabibi biladi – Bozorqulga ham shu yaxshi. Ular bir-birlarini ko'rmasalar, darrov so'lib qoladilar.

– Bozorqul... yomon yigit ekansiz, – degan shivirlash eshitilardi o'tovda.

Bozorqul yomon yigit emas. Yaylovda o'sgan bo'z bola,

¹ Kuv – sutni chuyqatib, yog'ini olish uchun ishlangan, silindr shaklidagi uzun yog'och idish va uning uchi yo'g'onlashgan tayvoqsimon sopi.

² Las – chitiga nisbatan zich to'qilgan, sirti silliq ip gazlama, satin.

keng yag'rinli, hayotga o'ch. Qarshi begining bilimdon

gunashasi rahmatlik Omonqul farangning bita-yu bita o'g'li edi u. Omonqul farang uni qorako'lchi boy qiolmay o'lib ketdi. Niyati juda katta edi. «Buxoroning qorako'li Farangistonda naqd tilla, – derdi u o'g'liga, – bunaqasi hech qaysi yurtda yo'q, olamda qorako'li bozorining kindigi o'zimizda, bilib qo'y, qorako'lchi boy bo'lmasang, rizo emasman!» Omonqul farang bekning moi bilan Yevropaga qatnar, hatto bir marra amirning karvoni bilan Parijga ham borgan edi.

Bozorqulning onasi juda chiroyli xotin edi, to'y-hashamda tavanboshi¹ bo'lib yurib o'lib ketdi. Bozorqul yig'lab-siglamadi ham, u otasini yaxshi ko'rardi. Orasi havasmand kishi edi, buni ham havasmand qilib o'stiradi. Hozir u yetim bo'lsa ham, shu yoshida bekning to'g'iz suruviga bosh cho'pon, qorako'lchi boy bo'lish uchun bundan qulay bo'sag'a bormi?

– Niyatimga yetaman, mana bu to'polonlar o'tib olсин-chi... – derdi u Onabibiga.

Leikin «to'polonlar» uch yildan buyon davom etyapti, o'tib ketadiganiga o'xshamaydi; zamona qalqib turibdi, bek tugul, amirning o'zi ham qutquda emish. Ko'z ko'rib, quloq eshitmagan ishlar, bekning yaylovaridan gohida ot chopitirib qizil askarlar o'tib qoladi.

– Menga hech nima kerakmas, o'zingiz omon bo'lsangiz bas, – derdi Onabibi uning tikandek mo'yloviga barmoqlarini qadab. Barmog'idani doim pishloq hidi keldi.

Onabibi yaylovga bir kunga deb keldi-yu, Bozorqul oqshomda o'tov ostonasidan kirib, xurjunini yelkasidan tashlamasdan, bo'yninga osilib: «Chinorqishloqqa ertaga ham ketmasam maylimi?» – deb erkalanardi, Bozor bo'lsa bu gapga: «Sen yaylovda shirinog'san», – deb hazillashib qo'ya qolardi. Shu bilan Onabibi yana bir-ikki kun qolib ketardi.

Lekin bugun...

Bugun Onabibi «Ertaga ham ketmasam maylimi?» – deb erkalanaganida Bozorqul hazillashmadi, o'zidan xavotir olgan-day, g'alati bir vahima bilan bag'riga bosdi-da:

¹ Tavan – xotinlar to'yga olib keladigan meva va kiyimliklardan iborat tortiq; tulla. Tavanboshi – tavanlarni qabul qilib olish, mehmonlarga patnis tuzash uchun tavanxonaga bosh qilib qo'yilgan ayol.

– Onabi... sen ketma, sira ketma! Uqdingmi? – dedi.

Bu ehtiros emas, bu qo'rquv edi. Onabibi payqadi: yigit o'z sevgisining mustahkamligiga ishonchi komil emasdek, sevgilisini kimdir, nimadir tortib olayotgandek qo'rquvda edi. U bir necha kun shu holatda yurdi. Onabibi erkalanib ham, noz qilib ham ko'radi, hazil boshlaydi, quvnoq, kulgi bilan ovutmoqchi bo'ladi. Lekin Bozorqul o'sha-o'sha. Unda sirli bir o'zgarish bor. Kechalari sovuq terga botib, uxlamay chiqadi, kamgap bo'lib qoldi. Xotini qishloqqa qaytishni o'ylamay ham qo'yg'an, lekin u har zamonda: «Sen ketma, sen keta ko'rma!» – derdi negadir sevgilisining yuziga qaray olmay.

So'nggi marta Onabibi uning tovushi qaltirab ketganini sezdi.

– Bozorqul aka, nima bo'ladi? – dedi ko'ziga tikiilib. Shu vaqtgacha qiz boladek sho'x, erka Onabibi Bozorqulning oldida birinchi marta shunday jiddiy qiyofada turardi. Bozorqul chirkib xayol bilan qo'lga tushgandek, oqaringirab ketdi.

– Hech gap yo'q... Hech... Hech... hech nima bo'lgani yo'q, – dedi u tutilib. – Begimiz suruvlarini Ko'hikofning narig'i tomoniga haydamoqchi.

– Ha, nima bo'пти?

– Hech nima.

Ular uzog'jim qoldilar. Onabibi kuvisi bilan ovora bo'ladi, lekin ishi yurishmaydi.

– Ko'hikofning u yog'ida nima bor ekan?

– U tomonda... u yog'i begona yurt

– Ha-a... Xo'sh, nima bo'пти?

– Hech nima.

Onabibi bundan hech xavoir oladigan narsa topmaydi-yu, lekin yana qo'li ishga bormaydi, ko'nglidan vahima arimaydi.

– Gapirsangiz-chi! – deydi u toqati toq bo'lgach, baqirib.

– Nimani gapiray?..

– Nimani o'ylayapsiz? Sizga nima? Haydatsa, haydataver-

sin!.. Begingiz o'ziga bek.

– Cho'pon-cho'liq saralayapti.

– Kim?

¹ Cho'ponning yordamchisi.

1640.

– Bek-da.

– Ha, nima bo'пти?

– Hech nima...

Onabibi shundagina bu «hech nima»da gap ko'p ekanligini birdan payqadi. Qo'lidagi koptokdek pishloqni bo'yraga yumalaitib, erining oldiga bordi.

– Siz...

– Bek o'zi saralab olyapti. Yetmish kishi kerak ekan.

– Bu qancha qo'y bo'ladi?

– Hozircha ellik suruv... Bola-chaqasiz, baquvvat

odamlarni tanlab olyapti.

– Shunga nima bo'пти?

– Hech nima.

– Boring-e, «hech nima, hech nima» deyversizmi! – jahl bilan qo'l siltab o'tovga kirib ketdi Onabibi. Uning eriga birinchi marta shunday dag'al gapirishi edi. Bozorqul keragaga suyanib o'tirgancha yer chizib qoldi.

...Bu hayajonlardan charchagan Onabibi qattiq uyquga ketgan ekan, yonida bedor to'lg'anib yotgan eri saharda uyg'otdi: – Onabi... Onabi... Cho'ponga yuz sovliq, cho'liqqa qirq sovliq va'da qilyapti bek.

– A? Nimaga?

– O'sha yoqqa haydab borgan-da.

Onabibi eriga azob berayotgan jumboqqa tamom tushundi. O'rindan turib ketdi. Chang'iroqdan g'ira-shira yorug' tushib turardi. Juvon yogasi ochiq oq surp ko'ylakda, sochlari to'z-g'igan, ko'ksi sutdek oqarib ko'rinar edi. U keragaga orqasi bilan suyandi. Eriga qaradi-yu, so'z topolmadi, uning niyatini payqab, titrab ketgan edi.

– Har cho'ponga... har cho'liqqa... – deb eri bir nimalarni sanar, hisoblar edi. Onabibi bularni eshitmadi. Miyasida erining avvalgi shunchaki aytgan so'zlari endi temirday jaranglar edi: «O'zi tanlab olyapti... bola-chaqasizlarni... Cho'ponga yuz sovliq...»

O'tovdagi turmushning lazziati qochdi. Onabibi yolg'iz qolganida o'zini koyiydi: «U, tashlab ketaman degani yo'q-ku? Qayoqdan oldim bu xunuk, bachkana xayollarni? Xotin kishi ming qilsa ham, xotinligiga borar ekan. Tavba, mol-dunyo deb